

دانشگاه تبریز

دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری

پایان نامه

جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری

عنوان

ساماندهی محله های شهری در محورهای تاریخی و فرهنگی شهرهای ایران

(نمونه موردی: محور تاریخی و فرهنگی بافت شیراز - محله سنگ سیاه)

استاد راهنما

دکتر رسول قربانی

استاد مشاور

دکتر رحیم حیدری

پژوهشگر

محمد آستین چیده

شهریور ۱۳۸۸

۱۳۸۸/۷/۱۸

کتابخانه اساتید ارشد
شهریور ۱۳۸۸

۱۱۸۳۶۳

نام خانوادگی دانشجو: آستین چیده

نام: محمد

عنوان پایان نامه: ساماندهی محله های شهری در محورهای تاریخی و فرهنگی شهرهای ایران (نمونه موردی: محور تاریخی و فرهنگی بافت شیراز - محله سنگ سیاه)

استاد راهنما: دکتر رسول قربانی

استاد مشاور: دکتر رحیم حیدری

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته: جغرافیا و برنامه ریزی شهری گرایش: جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه: تبریز

دانشکده: علوم انسانی و اجتماعی تاریخ فارغ التحصیلی: تعداد صفحه: ۱۵۰

کلید واژه ها: ساماندهی، محلات شهری، محورهای تاریخی و فرهنگی، روش SWOT، محله سنگ سیاه، شیراز

چکیده:

شهرهای تاریخی ایران، به رغم پیشینه درخشان، امروزه با مشکلات پیچیده و متعددی روبه رو هستند. مشکلاتی ناشی از بی هویتی شهر معاصر که از یک سو زندگی شهری را از جنبه های متعالی معنوی آن تهی کرده و از سوی دیگر گذران روزمره زندگی شهروندان را با دشواری همراه کرده است. در این میان هسته شهرهای تاریخی و محلات درون آن (که یادآور خاطره، عظمت و رونق شهرنشینی است)، به جهت مشکلات کالبدی-فعالیتی از پرمساله ترین نقاط شهری به شمار می رود. مشکلات پیچیده ای که گستره آن تمامی شهر را در بر می گیرد و هم از این رو، ساماندهی و بهسازی این بخش، راهگشای حل مشکلات تمامی شهر و بنابراین ضرورتی اساسی است.

در پژوهش حاضر، مسائل و مشکلات محله سنگ سیاه شیراز و کسانی که در این بخش سکونت دارند پرداخته شده است. این بخش از محور تاریخی و فرهنگی شیراز دارای گنجینه ای غنی از معماری و شهرسازی است و جمعیتی معادل ۶۶۳۹ نفر، در مساحت ۹/۲۱ هکتار را در خود جای داده است. فرآیند ساماندهی محله سنگ سیاه شیراز با مطالعه نظریات، روش های برخورد و تجربیات مختلف سایر کشورها و ایران تدوین گردیده است. هدف اصلی از این پژوهش شناخت محور تاریخی و فرهنگی شیراز و بویژه محله سنگ سیاه، بررسی

مشکلات آن و ارائه راهکارهایی جهت بهسازی و ساماندهی آن است و برای بررسی این موضوع از روشهای تحقیق تاریخی، توصیفی، تحلیلی استفاده شده است که نتایج بررسی ها نشان می دهد ساکنین محور تاریخی و فرهنگی و محله سنگ سیاه شیراز از ضعف دسترسی ها به خصوص دسترسی های اصلی و کمبود تسهیلات رفاهی و محیط زیست نسبت به بافت جدید شهر مواجهند که توسعه شهر شیراز باعث تخریب بیشتر و فراموشی محور تاریخی و فرهنگی و محلات درون آن شده است و با توجه به نظریه های مختلف در برنامه ریزی شهری می توان به این بخش از شهر توجه کرد.

فرآیند ساماندهی محله سنگ سیاه شیراز با شناخت از ویژگیهای ساختی-کارکردی ساختار اصلی محله و محور تاریخی و فرهنگی در زمان حاضر تدوین گردید. در نهایت ساماندهی محله سنگ سیاه در این پژوهش منجر به ترسیم نقشه های اصولی ساماندهی از طریق نرم افزارهای AutoCAD2008 و Auto desc ، 2009 و GIS و MAP می گردد. نتایج حاصل شده از ساماندهی محله سنگ سیاه در این پژوهش منجر به ساماندهی و احیاء بافت درون شهری محله، مرکز محله و حوزه نفوذ آن ها؛ همچنین احیاء و حفظ بناهای با ارزش تاریخی درون محله ای و اصلاح معابر با استفاده از الگوی مشارکت حداکثری مردم محله می گردد. در پایان راه حلها و راهکارهایی جهت بهسازی بافت قدیم محله سنگ سیاه پیشنهاد شده است.

فصل اول : کلیات پژوهش

۱- مقدمه	۱
۲- بیان مساله	۲
۳- ضرورت و اهمیت تحقیق	۵
۴- پیشینه تحقیق	۶
۵- اهداف تحقیق	۸
۶- فرضیات تحقیق	۹
۷- روش تحقیق	۱۰
۸- قلمرو زمانی و مکانی تحقیق	۱۰
۹- محدودیت های تحقیق	۱۱
۱۰- ترمینولوژی تحقیق	۱۱

فصل دوم : مبانی نظری پژوهش

۱- مقدمه	۱۴
۲- مفاهیم و تعاریف	۱۵
۳- اهمیت و ویژگی محورهای تاریخی و فرهنگی ، ضرورت توجه و احیاء آن	۱۸
۴- مشکلات اساسی و عوامل فرسودگی و تخریب در محورهای تاریخی و فرهنگی	۱۹
۵- نگرش های عمده در رابطه با مداخله در بافت های قدیم شهری و محورهای تاریخی و فرهنگی	۲۳
۶- سیر تحول نگرش به نوسازی و بهسازی بافت های قدیم شهری	۲۶

- ۷- رویکردهای عمده مداخله در محورهای تاریخی و فرهنگی و بافت های تاریخی شهر..... ۳۰
- ۷-۱ رویکرد احیاء شهری : ۳۱
- ۷-۲ رویکرد الگوی پالایش شهری : ۳۱
- ۷-۳ رویکرد خود ترمیمی..... ۳۲
- ۷-۴ رویکرد پویایی مراکز شهری..... ۳۲
- ۷-۵ رویکرد ویژه و ممتاز..... ۳۲
- ۸- تجزیه و تحلیل محورهای تاریخی و فرهنگی با استفاده از روش SWOT ۳۳
- ۹- تجارب مداخله و ساماندهی در بافت های قدیم و محورهای تاریخی و فرهنگی در جهان ۳۵
- ۹-۱ تجارب مرمت و بازسازی بافتهای قدیم در شهرهای فرانسه : ۳۵
- ۹-۲ تجارب مرمت و بهسازی بافتهای قدیم در شهرهای انگلیس: ۳۷
- ۹-۳ تجارب مرمت و بهسازی شهری در شهرهای ایتالیا..... ۳۸
- ۹-۴ تجارب مرمت و بازسازی شهری در سوریه..... ۳۹
- ۱۰- تجارب مداخله و ساماندهی در بافت های قدیم و محورهای تاریخی و فرهنگی در ایران..... ۴۱
- ۱۱- جمع بندی و نتیجه گیری ۴۶
- فصل سوم : ویژگیها و مشخصات محور تاریخی و فرهنگی شیراز و طرح های ارائه شده برای ساماندهی آن**
- ۱- مقدمه ۵۰
- ۲- بررسی شرایط جغرافیایی شهر شیراز ۵۱
- ۳- سیر تحول شکل گیری بافت قدیمی و محور تاریخی و فرهنگی شیراز..... ۵۲
- ۴- مشخصات ساختار محور تاریخی و فرهنگی شیراز..... ۵۷

فهرست و عناوین

- ✓ ۴-۴ مشخصات اقتصادی محور تاریخی و فرهنگی شیراز..... ۵۷.
- ✓ ۴-۴ مشخصات اجتماعی محور تاریخی و فرهنگی شیراز..... ۵۹.
- ۴-۴ مشخصات کالبدی محور تاریخی و فرهنگی ۶۳.
- ۵-۵ بررسی طرح ها و مطالعات پیشین و نگاه آن ها به محور تاریخی و فرهنگی شیراز..... ۶۹.
- ۱-۵ بررسی طرح جامع شهر شیراز..... ۶۹.
- ۲-۵ بررسی طرح تفصیلی محور تاریخی و فرهنگی شیراز..... ۷۲.
- ۳-۵ بررسی طرح توسعه عمران و حوزه نفوذ شهر شیراز..... ۷۶.
- ۶-۵ طرح تفصیلی (بهسازی و نوسازی) محور تاریخی و فرهنگی شیراز..... ۷۸.
- ۴-۵ طرح بازسازی حرم شاه چراغ..... ۸۱.
- ۵-۵ طرح های اجرایی در محله های مسکونی..... ۸۳.
- ✓ ۶-۶ جمع بندی و نتیجه گیری نهایی ۸۵.
- ۲-۶ نتایج اقتصادی ۸۵.
- ۱-۶ نتایج اجتماعی ۸۶.
- ۳-۶ نتایج کالبدی ۸۹.

فصل چهار : ساماندهی محله سنگ سیاه شیراز

- ۱- مقدمه ۹۲.
- ۲- موقعیت و مساحت محله سنگ سیاه ۹۳.
- ۳- عناصر شاخص محله سنگ سیاه شیراز ۹۴.
- ۴- جمعیت ساکن در محله سنگ سیاه شیراز ۹۶.
- ۵- وضعیت مهاجرت در محله سنگ سیاه شیراز ۹۶.

فهرست و عناوین

- ۶- وضعیت اشتغال در محله سنگ سیاه ۹۷
- ۷- ویژگیهای کالبدی محله سنگ سیاه ۹۸
- ۷-۱ کیفیت ابنیه در محله سنگ سیاه ۱۰۲
- ۸- تجزیه و تحلیل طبقه بندی توان ها و مشکلات محله سنگ سیاه با استفاده از روش SWot ۱۰۳
- ۸-۱ تحلیل و ارزیابی ساختار اجتماعی - اقتصادی محله سنگ سیاه بر اساس روش SWot ۱۰۵
- ۸-۲ تحلیل و ارزیابی ساختار کالبدی محله سنگ سیاه بر اساس روش SWot ۱۰۷
- ۸-۳ تحلیل و ارزیابی ساختار حمل و نقل و ترافیک محله سنگ سیاه بر اساس روش SWot ۱۰۷
- ۸-۴ تحلیل و ارزیابی ساختار مدیریتی محله سنگ سیاه بر اساس روش SWot ۱۰۸
- ۹- مایل استراتژیک محله سنگ سیاه (چالش های فراروی محله) ۱۰۹
- ۹-۱ اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی ۱۰۹
- ۹-۲ کالبدی، فعالیتی و خدماتی ۱۱۰
- ۹-۳ مدیریتی، حقوقی و قانونی ۱۱۱
- ۱۰- ساماندهی محله سنگ سیاه ۱۱۳
- ۱۰-۱ ساماندهی نظام مرکز شهری در محله سنگ سیاه شیراز ۱۱۴
- ۱۰-۲ ساماندهی و بهبود کاربریهای عمومی در سطح محله سنگ سیاه شیراز ۱۱۷
- ۱۰-۳ بهبود وضعیت دسترسها ۱۲۱
- ۱۱- پیشنهاداتی در زمینه تقویت مشارکت، اطلاع رسانی و آموزش و ترویج به منظور ساماندهی محله ۱۲۵
- ۱۲- نتیجه گیری ۱۲۸
- فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات
- ۱- مقدمه ۱۳۱

فهرست و عناوین

- ۲- آزمون فرضیات ۱۳۱
- ۳- بحث و نتیجه گیری ۱۳۷
- ۴- پیشنهادات ۱۳۸
- ۵- منابع و ماخذ ۱۴۳
- ۶- چکیده انگلیسی ۱۵۱

فهرست جداول :

- جدول ۱-۲ سیر تحول دیدگاههای مربوط به نحوه مداخله در بافت های قدیم شهری ۳۰
- جدول ۲-۲ تجربیات کشورهای مختلف در امر مداخله در محورهای تاریخی و فرهنگی ۴۲
- جدول ۱-۳ دمای هوا، رطوبت، میزان بارندگی در سطح محدوده شیراز و محور تاریخی و فرهنگی ۵۳
- جدول ۲-۳ اطلاعات اقتصادی منطقه ۸ شیراز ۵۹
- جدول ۳-۳ توزیع نسبی مهاجرین وارد شده به منطقه تاریخی - فرهنگی بر حسب جنس و گروههای عمده سنی ۶۱
- جدول ۴-۳ سطوح و سرانه کاربری های شهری ۶۷
- جدول ۵-۳ محاسبه میزان کمبود سطوح و سرانه های کاربریهای محور تاریخی - فرهنگی بر ۶۹
- جدول ۶-۳ مساحت مناطق شهرداری شیراز ۹۰
- جدول ۱-۴ خانوار محله سنگ سیاه طبق اطلاعات فارستامه ناصر ۹۷
- جدول ۲-۴ ساکنان محله سنگ سیاه بر حسب محل تولد ۹۸
- جدول ۳-۴ درآمد ساکنان محله سنگ سیاه شیراز ۹۸
- جدول ۴-۴ کاربری اراضی محله سنگ سیاه ۱۰۰
- جدول ۵-۴ کیفیت آبیه در محله سنگ سیاه ۱۰۳
- جدول ۶-۴ تحلیل و ارزیابی ساختار اجتماعی - اقتصادی محله سنگ سیاه بر اساس روش (Swot) ۱۰۶
- جدول ۷-۴ تحلیل و ارزیابی ساختار کالبدی محله سنگ سیاه بر اساس روش (Swot) ۱۰۷

فهرست و عناوین

- جدول ۸-۴ تحلیل و ارزیابی ساختار حمل و نقل و ترافیک محله سنگ سیاه بر اساس روش (Swot) ۱۰۸
- جدول ۹-۴ تحلیل و ارزیابی ساختار مدیریتی محله سنگ سیاه بر اساس روش (Swot) ۱۰۹
- جدول ۱۰-۴ سرانه خدماتی مورد نیاز محله ۱۱۹
- جدول ۱۲-۴ مدل برنامه ریزی جهت ساماندهی محله سنگ سیاه شیراز ۱۳۰

فهرست نمودارها :

- نمودار ۱-۲ زوال بخشی درونی شهر - حرکت ماریچ نزولی ۲۴
- نمودار ۲-۲ چارچوب شماتیک تحلیل سوات SWOT ۳۵
- نمودار ۳-۲ ابعاد چهارگانه تجزیه و تحلیل SWOT ۳۶
- نمودار ۱-۳ توزیع شاغلین در بخش های اقتصادی در محور تاریخی و فرهنگی ۵۹
- نمودار ۲-۳ گروه بندی اجتماعی در محور تاریخی و فرهنگی شیراز ۶۱
- نمودار ۳-۳ مقایسه نرخ اشتغال و بیکاری بین مناطق چندگانه مجاور منطقه ۸و شهر شیراز ۸۷
- نمودار ۴-۳ ترکیب اصلی کاربریهای موجود در منطقه تاریخی - فرهنگی سهم کاربریها به تفکیک مناطق ۹۱

فهرست نقشه ها :

- نقشه ۱-۳ موقعیت قرارگیری محلات در محور تاریخی و فرهنگی شیراز ۵۵
- نقشه ۲-۳ موقعیت قرارگیری محور تاریخی و فرهنگی بر روی نقشه شیراز ۵۶
- نقشه ۳-۳ محل دروازه های بافت در حال حاضر ۵۷
- نقشه ۴-۳ نقشه کاربری اراضی محور تاریخی و فرهنگی شیراز ۶۷
- نقشه ۵-۳ طرح جامع شهر شیراز مصوب سال ۱۳۴۸ ۷۳
- نقشه ۶-۳ طرح تفصیلی شیراز مصوب سال ۱۳۵۳ ۷۷
- نقشه ۷-۳ مسیرهای ارتباطی و خدماتی طرح توسعه و عمران و حوزه نفوذ شیراز ۷۹
- نقشه ۸-۳ طرح تفصیلی شیراز مصوب سال ۱۳۸۲ ۸۱
- نقشه ۹-۳ طرح نهایی مصوب مجموعه شاهچراغ ۸۳

فهرست و عناوین

- نقشه ۳-۱۰ تجزیه و تحلیل پیشنهادات طرح تفصیلی محله مسجد بغدادی..... ۸۵
- نقشه ۴-۱ موقعیت محله سنگ سیاه بر روی محور تاریخی و فرهنگی شیراز ۹۵
- نقشه ۴-۲ عناصر شاخص محله سنگ سیاه شیراز ۹۶
- نقشه ۴-۳ کاربری اراضی وضع موجود محله سنگ سیاه شیراز ۱۰۱
- عکس ۴-۴ خانه های قدیمی در محله سنگ سیاه و نوع معماری و مصالح آن ۱۰۲
- شکل ۴-۵ مراحل به کارگیری روش SWOT ۱۰۵
- نقشه ۴-۶ نظام مرکز شهری در محله سنگ سیاه شیراز ۱۱۷
- نقشه ۴-۷ کاربری اراضی پیشنهادی به منظور ساماندهی محله سنگ سیاه شیراز ۱۲۰
- نقشه ۴-۸ ساماندهی معابر موجود در محله سنگ سیاه شیراز ۱۲۴

کلیات پژوهش

شهر عرصه ای اجتماعی بر روی یک پهنه طبیعی است که انسان ها برای بر آوردن نیازهای خویش، به همراه رفاه و آسایش و داشتن مناسبات اجتماعی آن را برپا داشته اند. زندگی شهری هر عصر اوج تکامل گروههای انسانی در همان عصر می باشد. هسته اولیه شهرها را در ابتدا چندین خانه تشکیل می داد که با کشیدن حصار در اطراف آن، به شهر تبدیل شده اند. مجموعه اجزاء و عناصر در داخل باروی شهر در ارتباط با عملکردشان، امروزه تحت عنوان "بافت های تاریخی و فرهنگی" یا بافت قدیمی شهر مشخص می شوند.

جنبش احیاء شهری بویژه در مراکز شهری جهان سوم به دلیل عقب ماندگی زمانی و توسعه نیافتگی و ساختار چندگانه حاصل از نفوذ استعمار و تلاطم ناشی از دوران گذار از فرهنگ سنتی به فرهنگ صنعتی هویت مشخصی را که مبتنی بر فلسفه و الگوهای معینی باشد، آشکار نمی کند. تعدد رویه ها و مقطعی بودن آنها و تاثیر پذیری استراتژیها از سیاست روز حاکم بدون پشتوانه فلسفی و تئوریک، تنگنایی است که حل آن نیازمند به تلاش مستمر و گسترده ای از جانب سازمان های اجرایی دانشگاهها و مراکز علمی - آموزشی و تحقیقی است (Robert, 1982, 10).

مداخله در مرکز شهرها و محورهای تاریخی و فرهنگی آن که بیانگر هویت هر شهر می باشد در کشورهای توسعه یافته پس از تغییر و تحولات حاصله از صنعتی شدن و سپس تغییرات ناشی از ویرانه های حاصله از جنگ جهانی دوم در این بخش از شهرها آغاز شد که اهداف عمده برنامه های ارائه شده بیشتر از ماهیت کالبدی برخوردار بود. در ایران دخالت در حوزه بافت های فرسوده و محورهای تاریخی و فرهنگی شهرها به طور اعم و بافت مرکزی شهرها به طور اخص پس از سال ۱۳۴۰ آغاز گردید.

محدوده های تاریخی شهرهای ایران، آینه فرهنگ، هویت و حیات مدنی شهرها طی دوره های گذشته می باشند که از یک طرف به عنوان میراث ملی تلقی می شوند و از طرف دیگر در میان توسعه افقی و عمودی شهرها با مشکلات پیچیده ای روبرو شده اند. این محدوده ها که اغلب دارای بافتی مترکم و کوچه های پیچ در پیچ و باریک بودند نتوانستند خود را با شرایط جدید رشد شهرها وفق دهند و در پی رشد شهرها مهجورتر شدند و ساکنان آنها به بافتهای جدید روی آوردند. افزون بر فرسودگی بافت ها، دگرگونی های اجتماعی، ناهنجاری های اخلاقی و عدم اتصال مناسب کالبدی و ارتباط اجتماعی بین بافت قدیم و جدید به مشکلات این گونه بافت ها ابعاد تازه ای بخشید. بافت های تاریخی جزئی از

پیکره اصلی شهر هستند که از شریان های اقتصادی ، اجتماعی و فرهنگی شهر تغذیه می کنند، هر گاه این ارتباط ارگانیک مختل شود اولین اثر آن محروم شدن بافت تاریخی از فعالیتهای مثبت حیاتی خواهد بود. همچنین باید توجه داشت که حیات این بافتها به کمیت و کیفیت حضور ساکنان آنها وابسته است که به نوبه خود مربوط به چگونگی فعالیتهای اقتصادی - اجتماعی می باشد و این در حالی است که تاکنون نگاه به بافتهای تاریخی، نگاهی انتزاعی بوده و نحوه ارتباط آنها با بقیه پیکره شهر تعریف و تبیین نشده است. حتی می توان به وضوح دریافت که ارزش اقتصادی این مناطق از نظر برنامه ریزان و عموم مردم ناشناس مانده است .

پس از گذشت بیش از چهار دهه از شروع طرحهای جامع در کشور ایران و به تبع آن ارائه طرحهای تفصیلی برای محدوده بافتهای تاریخی، و اقدامات اجرایی پراکنده، امروزه اکثریت برنامه ریزان و مدیران شهری بر این نکته توافق دارند که موفقیتهای حاصل شده تقریباً ناچیز است. بنابراین لزوم بکارگیری رویکردهای نو در برنامه ریزی و سازماندهی فعالیتهای شهری ضروری می نماید که باید به عنوان گام اول مد نظر قرار گیرد .

خاصه آن که این مقوله در ارتباط با تغییر و تحول در بافت های شهری و محورهای تاریخی و فرهنگی شهری باشد. بر این مبنا گریزی از تغییر و تحول بخش مرکزی شهرها به عنوان جزئی قدیمی و در عین حال بسیار فعال سیستم نیست. اما نکته مهم شناخت قانونمندیهای تحول و سپس هدایت تحولات در چارچوب ضرورت ارتقاء کل سیستم شهری است.

و در این راستا ارائه راهکارهای فعال و مرتبط با گذشته به جای رویگردانی به آن، لازم می نماید که برای ایجاد و تعریف نقش و عملکردی جدید برای این بخش با اهمیت از شهر یعنی محور تاریخی و فرهنگی آن تلاش ارزنده ای صورت گیرد. تحقیق حاضر بر آن است که بدین مهم در رابطه با محور تاریخی و فرهنگی شیراز دست یابد.

۲- بیان مساله

انتخاب مساله گام اول در پژوهش است هر چند انتخاب آن برای یک تحقیق کار آسانی نیست و خود یک مساله می باشد (جوادی، ۱۳۸۲:۳). مسائل شهرسازی همواره دارای پیچیدگی های خاصی هستند، چرا که شهرها به عنوان یک سیستم کلی از زیر سیستم های متعددی تشکیل می شوند که از اهم آن ها می توان به سیستم اجتماعی اشاره نمود(همان:۱۵).

شهرهای ما هر یک با ارکان تشکیل دهنده خود در یک شرایط متعادل و پویا در طول زمان شکل گرفته و به حیات خود ادامه داده اند. امنیت، اقتصاد، تجارت، فرهنگ، مذهب، عوامل سیاسی، موقعیت های اقلیمی و جغرافیایی و نیز تولید هر یک به نوبه خود سبب پیدایش نظمی هدفمند در کالبد، تعادل و پویایی در عملکرد، زندگی در فضا، هویت در توسعه و ساخت در شهر شده اند. این عوامل فقط در صورت هم پیوندی، تصویری زنده و پویا از شهر ارائه می دهند (حبیبی، ۱۳۷۰: ۶).

شهرهای کنونی - بویژه مرکز اولیه آن ها - هویت پر افتخار خود را مدیون دوران پیش از ظهور صنعت و رشد شتابان شهرها از نظر کالبدی هستند. دگرگونی ساختار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در شهرهای مختلف جهان اثرات مختلفی را از خود بر جای گذاشت و آن ها را دگرگون نمود. این دگرگونی عمدتاً از کشورهای پیشرفته به کشورهای در حال توسعه رخنه نمود. در ایران از اواخر دوره قاجار به این سو تحولاتی در شهر روی داد که به تدریج با افزایش جمعیت و پیشرفت صنعت و رشد بی برنامه شهرها، پیکره و سیمای شهرهای ایرانی را مخدوش نمود و اندک اندک بافت مرکزی شهرهای ایران و محورهای تاریخی و فرهنگی آن ها به دلایل مختلف به بافت های فرسوده و مساله دار تبدیل شدند.

یکی از این بافت های با ارزش شهری و محورها تاریخی و فرهنگی گرانبها بافت شهر شیراز می باشد. این نکته قابل تامل است که مشکلات بافت های قدیم شهری خاص شهر شیراز نیست و در بسیاری از شهرهای تاریخی و سنتی به چشم می خورند. از جمله عوامل ایجاد کننده مشکلات بافت های تاریخی توسعه بی برنامه این شهرها می باشد. این امر، به خصوص توأم با عدم سرمایه گذاری دولتی در بافت قدیم و محورهای تاریخی و فرهنگی و ارائه ی خدمات شهری در بافت جدید شهر، مشکلات بافت های سنتی را دو چندان نموده است.

واقعیات نشان دهنده این است که روند زندگی و وضعیت اقتصادی، اجتماعی و کالبدی بافت تاریخی شیراز از وضعیت امیدوار کننده ای برخوردار نیست و روند زوال تدریجی این بافت همچنان ادامه دارد. ضمن آنکه در پروژه هایی نظیر طرح مجموعه زندیه، طرح بین الحرمین و طرح بهسازی مدرسه خان محدوده های وسیعتری تخریب شده که هنوز اقدامی برای جبران و باز سازی فضاهای تخریب شده صورت نگرفته است. به علاوه عدم وجود یک شبکه دسترسی مناسب و کارآمد موجب محدودیت در ارائه خدمات دستگاههای اجرایی شده است. از دیدگاه اقتصادی کاهش نسبی قیمت زمین، کاهش تقاضا و عدم اقدام برای ساخت و ساز جدید و روند تعطیلی مراکز محله وضعیت نگران کننده

ای را برای بافت ترسیم می نماید. از جنبه اجتماعی نیز تداوم سکونت مهاجرین غیر بومی و غیر ایرانی (اکثرا افغانی)، حاشیه نشین و تخلیه محدوده از ساکنان بومی و اصیل به گسترش ناهنجاری های اجتماعی انجامیده است. با توجه به این موارد و این که محدوده تاریخی شهرهای ما آینه فرهنگ، هویت و حیات مدنی شهرها می باشند و نوعی میراث ملی محسوب می شوند و از آنجا که در گذشته بیشتر به شیوه های مرمت شهری توجه شده تا برنامه ریزی مدرن برای مرمت شهری، همچنین عدم موفقیت در طرح های جامع و تفصیلی در رفع مشکلات بافت های تاریخی، بکارگیری روش های مطلوب ساماندهی لازم می نماید.

مساحت شهر شیراز ۳۴۰۰۰ هکتار می باشد که جمعیت آن در سال ۱۳۸۵ معادل با ۱۲۷۹۱۴۰ نفر پنجمین شهر پرجمعیت ایران بوده است. سهم منطقه تاریخی و فرهنگی از آن ۲.۳۱ درصد معادل ۳۷۵ هکتار می باشد که این منطقه در مقایسه با سایر مناطق شهر شیراز دارای کمترین رتبه از نظر مساحت می باشد.

منطقه تاریخی و فرهنگی شیراز تقریباً در مرکز شهر واقع گشته و به عنوان قلب تپنده شهر به شمار می آید. جمعیت منطقه تاریخی و فرهنگی شیراز طی سال های گذشته با کاهش روبه رو بوده است و از ۱۰۲۳۹۵ نفر در سال ۱۳۳۵ به ۷۰۱۹۰ نفر در سال ۱۳۸۵ کاهش یافته است (وب سایت شهرداری شیراز، www.eshiraz.com). مطالعات نشان می دهد که منطقه تاریخی و فرهنگی شهر شیراز به مرور زمان جمعیت اصیل و بومی خود را از دست داده و بنا به دلایلی از جمله کمبود امکانات، آتشبار مرفه تر به تدریج منطقه را ترک کرده و در سایر نواحی شهر ساکن شده اند.

پی تردید، ساماندهی بافت فرهنگی شیراز و محله سنگ سیاه بر خلاف بافت قدیم و فرسوده شیراز، به هیچ روی دارای محدودیت های اجرایی و ملاحظات بازدارنده شهرسازی و معماری در بافت پر و متراکم و معضلات پیچیده نیست و اگر هم باشد بسیار اندک است. محله تاریخی سنگ سیاه یکی از محلات تاریخی بافت تاریخی و فرهنگی شیراز می باشد موقعیت مناسب جغرافیایی منطقه به عنوان فرصتی مناسب برای برنامه ریزی در سطوح محله ای در بافت قدیمی محسوب می شود که در این تحقیق در صدد بررسی آن هستیم.

با توجه به مباحث فوق سوالات اساسی که این پژوهش در پی پاسخ گویی به آنها است به قرار زیر می باشند:

۱- عوامل موثر بر فرآیند رکود و فرسودگی محور تاریخی و فرهنگی شیراز کدامند و چرا علیرغم تهیه طرح های مختلف برای بافت تاریخی شهر، بازسازی و احیاء این بافت صورت نگرفته است؟

۲- در شرایط کنونی شهر شیراز و مرکز شهر آن (محور تاریخی و فرهنگی و بافت های فرسوده آن)، با توجه به نیازها، امکانات و محدودیت ها، چه راهبردها و سیاست هایی را می توان برای ساماندهی و ارتقاء کیفیت زندگی شهری به کار گرفت؟

۳- آیا ساماندهی یک محله در بافت (محله سنگ سیاه) می تواند یک نمونه مناسبی برای پیوند فضای تاریخی شهری به فضای جدید شهری باشد؟

۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

پرداختن به درون شهرها و محورهای تاریخی و فرهنگی، زمینه ای است برای پراکنش مجدد انسان و فعالیت در فضا و تلاش در جهت احیاء آن می باشد. توسعه بیرونی شهر - مستقل یا ناپیوسته - در قالب طرح های آماده سازی، جهت حل مشکل مسکن مورد نیاز جامعه بویژه طبقات کم در آمد و نیز شهرهای جدید با هدف جذب سریز جمعیت شهرهای بزرگ و ... جزء استراتژی های توسعه شهری کشور مطرح گردیدند. که از فرآیند برنامه ریزی، طراحی، تصمیم گیری و اجراء در رابطه با شهر تحت هر عنوانی که باشد کلیاتی است بی زمان و مکان و تاکید بر رشد ناموزون شهر، در حالیکه شهر در درون تهی و می پوسد؛ نقاط پیرامونی آن بیشتر و بیشتر به خود توسعه بخشیده و تلاش برای هر گونه تفکر و برنامه ریزی را به بن بست می کشاند.

رشد شهر از بیرون سبب گردیده تا مرکز شهر - شامل شهر قدیم و بخشی از شهر جدید- هر روز بیش از پیش دچار فرسودگی شود و امکانات جدید زندگی بدان راه نیابد (حبیبی، ۱۳۷۰: ۷) با آگاهی از این نکات است که توسعه شهر از درون مطرح می گردد. این نظریه عمدتاً به ساماندهی مجدد شهر در کلیت آن تاکید می کند؛ به عبارتی روشن تر بهره برداری حداکثر از فضاها موجود شهری را در دستور کار قرار می دهد. توجه به درون شهر خود این امکان را به وجود خواهد آورد که شهرسازی در معنای واقعی شکل گیرد (همان: ۷).

اقدامات انجام گرفته در جهت احیای بافت های تاریخی تاکنون به هیچ وجه به میزان مشکلات بافت ها نبوده و حداکثر معطوف به حفظ کالبد بافت و مرمت بافت های تاریخی بوده است. ضمن آنکه اقدامات بر پایه یک برنامه ریزی منسجم و تاثیر گزار صورت نگرفته و معمولاً به صورت پراکنده و مجزا

اتفاق افتاده است. همچنین با مشخص شدن عدم کارایی طرح‌های جامع و تفضیلی تهیه شده در دهه های اخیر که کارگیری این طرحها در کشورهای توسعه یافته نزدیک به نیم قرن است که منسوخ شده لزوم تغییر نگرش در برنامه ریزی را ضروری می سازد.

با توجه به محدودیت های مصنوعی و طبیعی توسعه شهر شیراز رشد درون زای شهری و ساماندهی مجدد فعالیت ها از طریق بهسازی محلات قدیم شهری برای قابل زیست کردن این گونه محلات ضروری می باشد. بنابراین ضرورت مداخله در محور تاریخی و فرهنگی شهرهای دارای سابقه تمدنی و یا بافت های فرسوده از جمله شیراز را به سه دسته عمده تقسیم می شوند که عبارتند از:

الف) ضرورت های اقتصادی

ب) ضرورت های گردشگری

ج) ضرورت های اجتماعی و فرهنگی

د) ضرورت معماری و شهرسازی

ساماندهی محورهای تاریخی و فرهنگی با توجه به ضرورت های فوق می تواند کمک به تغییر ، بهبود و اصلاح روشها والگوهای مواجهه با محورهای تاریخی و فرهنگی و بافت های فرسوده و بالاخص بافت مرکزی شهرها کمک نموده و به ارائه راهکارهایی جهت احیای آن ها و مناسبتر نمودن اقدامات بیانجامد.

۴- پیشینه تحقیق

اگر چه مسائل بافتهای تاریخی و احیای آن تقریبا از اواخر دهه ۴۰ و اوایل دهه ۵۰ هجری شمسی مورد توجه محققان در ایران قرار گرفت اما باید پذیرفت که مواجهه با آن در کشور ما از یک چارچوب نظری منسجم برخوردار نبوده و هرگز در قالب یک برنامه ریزی اتفاق نیفتاده است. با بررسی پژوهش های انجام شده ، چنین استنباط می شود که با وجود تلاش در جهت ارائه راه حل در راستای رفع مشکلات بافت های تاریخی و فرسوده شهری ، عموما از زاویه ای خاص به این موضوعات پرداخته شده است و معضلات در یک فرآیند کامل مورد بررسی قرار نگرفته است.

برخی از تحقیقات تلاش در جهت احیاء مرکز شهر را متوجه محلات مسکونی و رفع کمبودها

نموده و برخی دیگر از زاویه مرمت آثار تاریخی موجود در مرکز شهر و رسیدگی بر مباحث کیفیت زندگی در مرکز شهر پرداخته اند؛ که به برخی از تحقیقات انجام شده در مراکز علمی به ترتیب زیر اشاره می شود.

(۱) راهکارهای احیاء مرکز شهر: نمونه موردی مرکز شهر تبریز، پژوهشگر اردشیر جوادی، رساله دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه تبریز. این رساله به ساماندهی و احیاء مرکز شهر تبریز با هدف رشد درون شهری می پردازد به معنی دیگر از پتانسیل بافت مرکزی شهر در جهت رشد درون شهری و توسعه شهری استفاده می نماید.

(۲) برنامه ریزی به منظور ارتقاء کیفیت زندگی شهری در مرکز شهری با تاکید بر ابعاد اجتماعی و اقتصادی، مورد مطالعه مرکز شهر خرم آباد، پژوهشگر افشین کوکی، کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری دانشگاه تربیت مدرس تهران. اهداف کلی این پایاننامه شناخت نقش و جایگاه کیفیت زندگی شهری در برنامه ریزی شهری و بررسی مبانی نظری مفاهیم مرکز شهر و کیفیت زندگی شهری می باشد. همچنین در این رساله به طبقه بندی معیارها و شاخص های اصلی کیفیت زندگی شهری پرداخته شده است.

(۳) بهسازی حوزه های فرسوده مسکونی شهری، نمونه موردی محله کهنه بازار تبریز، پژوهشگر سارا علیزاده، کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری دانشگاه شهید بهشتی تهران. اهداف کلی این پایاننامه احیاء محور تاریخی و فرهنگی محله کهنه بازار و ایجاد یک محیط مناسب برای سکونت در کنار سایر فعالیت های قابل قبول و ایجاد موازنه بین فعالیت های مسکونی و غیر مسکونی می باشد.

(۴) برنامه ریزی ناحیه مرکزی شهری با تاکید بر حفاظت از ارزش های مربوط به میراث فرهنگی و تاریخی، پژوهشگر محمد عزتی کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی. اهداف کلی این رساله احیاء ارزش های تاریخی و کالبدی از بین رفته و حفظ ارزش های موجود می باشد.

(۵) مدرنیته و شهرسازی، مورد مطالعه بافت قدیم شهر تبریز، رحمت محمد زاده، دکتری برنامه ریزی شهری دانشگاه تبریز. اهداف کلی این رساله تعیین تاثیر شهرسازی مدرن در سازمان فضایی و ترافیک بافت قدیم تبریز و تعیین تاثیر شهرسازی مدرن در بافت اجتماعی و اقتصادی بافت قدیم شهر می باشد.

همچنین کتاب های معتبری در این عرصه تالیف شده اند که از جمله آن ها می توان به موارد زیر اشاره کرد.

- کتاب مرمت شهری ، تعاریف ، نظریه ها، منشورها، روش و اقدامات شهری - سید محسن حبیبی، ملیحه مقصودی. در این کتاب هدف مولفین دستیابی به زبان مشترک در مفهوم مرمت شهری بوده و سعی در طرح اصول و سیاست هایی پیشنهادی این موضوع بوده است. همچنین بر اساس روش مداخله، هدف مداخله، اصول، سیاست های کالبدی، دستورالعمل ها و... شیوه های برنامه ریزی در بافت های تاریخی را تبیین می نماید.
- کتاب بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا- علی شمعی و احمد پوراحمد. در این کتاب اطلاعات جامعی در زمینه بهسازی، نوسازی و مرمت شهری از دیدگاه جغرافیا ارائه گردیده است. همچنین این اثر اطلاعات جامعی را در زمینه شهرسازی و برنامه ریزی شهری و ارتباط آن با بافت های تاریخی در اختیار مخاطبان قرار می دهد.
- کتاب باززنده سازی بناها، شهرهای قدیمی - محمد منصور فلامکی. انگیزه اصلی مولف در تدوین کتاب در پاره ای از ویژگی های فرهنگ معماری سرزمین ایران و شرایط خاص تحرک اجتماعی - اقتصادی در آن است؛ و اعتقاد دارد که در زمینه شهرسازی و معماری ، کشور دچار کمبود بررسی های تحلیلی علمی بوده و انتشار این کتاب نیز در این راستا است.

تحقیق حاضر به دنبال آن است که با نگرشی نو برنامه ریزی و ساماندهی محلات شهری به احیاء و ساماندهی محور تاریخی و فرهنگی شیراز پرداخته و وجه تمایز آن با دیگر تحقیقات تاکید بر استفاده از الگوی محله در راستای احیاء و ساماندهی محور تاریخی و فرهنگی شیراز می تواند باشد. بدان گونه که در کوتاه ترین زمان ممکن ساماندهی محور تاریخی و فرهنگی شیراز و محله مورد مطالعه امکان پذیر باشد.

۵- اهداف تحقیق

این تحقیق در پی تبیین این موضوع است که تحقق باز زنده سازی، بهسازی و ساماندهی بافت های تاریخی شیراز می تواند منجر به جلوگیری از زوال کالبدی ، رفع کمبودها و ایجاد ظرفیت های جدید در داخل محدوده این بافت گردد و زمینه را برای ایفای نقش موثر بافت مورد نظر در تحقق راهبردها و سیاست های کلان شهر شیراز از جمله گردشگری را فراهم آورد. در یک نگرش سیستمی ،اهداف تحقیق بر روی محور تاریخی و فرهنگی شیراز به دو بخش کلی و خاص به شرح ذیل تقسیم بندی می شوند:

الف: هدف کلی این رساله آشنایی با روش های برخورد با محورهای تاریخی و فرهنگی و بافت های